

SİRÂCUDDÎN EL-URMEVÎ'NİN (Ö.682/1283) HİLÂF İLMİNDEKİ METODU

Hadi Ensar CEYLAN¹

Özet

Fahrüddin er-Râzî ekolünün önde gelen temsilcilerinden Sirâcuddin el-Urmevî mantık, felsefe ve hukuk alanındaki çalışmalarıyla bilinmektedir. Halen yazma olarak kütüphanelerimizde mevcut olan eserlerinden biri de İslam hukukçularının tartışmalarını konu edinen hilâf alanında yazdığı en-Nüket adlı eseridir. Mensubu olduğu Şâfi'î mezhebinin kurucusu İmâm Şâfi'î ile İmâm Ebû Hanîfe arasındaki ihtilaflı beş meseleyi ele aldığı bu eserde oldukça teknik bir dil kullanan Urmevî, hilâf ilminin cedel ve münazara ilimleriyle irtibatını uygulamalı açıdan göstermektedir. Takip ettiği metot açısından mantıkî bir çizgide olduğu söylenilebilen bu eserde, onun metodunun arka planı araştırılmaya çalışılmıştır. Urmevî'nin metodunda en çok öne çıkan husus onun kavram ve önermeler arasındaki telâzum ilişkisinin kullanılmasıdır. Öyle ki Urmevî çoğu zaman muhalifinin görüşünü nassa aykırı olmakla doğrudan nitelenemekte, onun iddiasının zorunlu olarak gerektirdiği sonuç ya da sonuçların çelişki ortaya çıkardığını ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Urmevî, Hilâf, Nüket, 'Amîdî, Münazara

THE METHOD OF SIRÂJ AL-DÎN AL-URMAWÎ (682/1283) IN HİLÂF

Abstract

Sirâj al-Dîn al-Urmawî al-Shâfi'î who is one of the important scholars in Fahr al-Dîn al-Râzî school is known for his books about philosophy, logic and law. An-Nukat, one of his works that is still states in our libraries as a manuscript is written in the field of hilaf and subjects the discussions of Islamic jurists. He argued in this book five issues that Imam Shafi'î and Imam Abû Hanîfa have different opinions. In this article we'll try to focus on method of al-Urmawî in hilâf. It is the main feature that Urmawî refers to the necessity (talâzum) between the concepts and the propositions. Urmawî does not directly express "your opinion is contrary to the nass" as a method which is often used in Hilaf books. The direct use of talâzum is indicative of the logical evolution of the method of Hilâf. Urmawî's use of the icmâ is also remarkable. Because he directly describes his opponent's view as contrary to the icma instead of nass. Urmawî, except these two, uses the most men' and mu'ârada as methods.

Keywords: al-Urmawî, Hilâf, al-Nukat, al-'Amîdî, al-Munâzara

¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, heceylan@ankara.edu.tr

Giriş

Hilâf ilmi, İslam hukukçularının tartışma yöntemlerini inceleyen bilim dalıdır. Konusunun “tartışma” olması bakımından, aynı konuyu inceleyen cedel, nazar ve âdâbu’l-bahs ilimleri ile de yakından ilgilidir. Bu adların birbirlerinin yerine sıklıkla kullanıldığı vaki olmakla beraber hilâf, özel olarak İslam hukukçularının tartışmalarına işaret etmektedir. Bu özellik cedel, nazar ve âdâb kavramlarında bulunmamaktadır.¹

Hilâf ilminin tarihî serüvenini ortaya çıkarmak için hâlâ pek çok çalışmanın yapılması gerektiği söylenebilir de İslam hukukçularının bu alanda sayısız eser kaleme aldıkları bilinen bir gerçektir. Bu kıymetli eserlerden biri de, daha ziyade mantık ve felsefe alanında yazdıklarıyla bilinen 7/13. yüzyıl Şâfi’î âlimlerinden Sirâcuddîn el-Urmevî’ye² ait olan *en-Nüket fi’l-Mesâili’l-Hilâfiyye fi’l-Fıkh* adlı eserdir. Bu çalışmanın amacı, Urmevî’nin söz konusu eserinden yola çıkılarak onun hilâf ilmindeki metodunu tespit etmektir.

en-Nüket adlı eser incelenmeden önce Urmevî’nin hayatını konu edinen çağdaş araştırmalarda, onun hilâf alanındaki eserleriyle ilgili olarak düşülen bazı hatalara yer verilmiştir.

Urmevî’nin Hilâf Alanındaki Eserleriyle İlgili Yapılan Bazı Yanlışlar

Urmevî’nin, Fahrüddîn er-Râzî’nin (ö.606/1210) *el-Mahsûl* adlı eserini ihtisar ettiği *et-Tahsil mine’l-Mahsûl* adlı kitabını doktora çalışmasına konu eden ve aynı zamanda neşreden Abdulhamîd Alî Ebû Zunejd, Urmevî’nin eserleri hakkında bilgi veren araştırmacıların çağdaş kaynaklarından. *Tahsil*’in girişinde Urmevî’nin hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında uzun bir çalışma yapan Ebû Zunejd, eserleri arasında *en-Nüket*’e yer vermemekte (Ebû Zunejd, 1988, I/50-66); ancak Urmevî’ye *Tehzîbu’n-Nüket fi’l-İlmi’l-Cedel* adlı bir eser nispet etmektedir (Ebû Zunejd, 1988, I/60). Muhakkik bu eserin, Şâfi’î hukukçulardan Ebû İshâk eş-Şîrâzî’ye (ö.476/1083) ait *en-Nüket* adlı eserin muhtasarı olduğunu belirtmekte ve bu bilgiyi yalnız, Urmevî’nin *Letâifu’l-Hikme* adlı eserini neşreden kişinin zikrettiğini belirtmektedir.

Mustafa Çağrırcı, Urmevî hakkında hazırladığı ansiklopedi maddesinde *Tehzîbu’n-Nüket* adlı eserin *en-Nüket fi’l-Mesâili’l-Hilâfiyye fi’l-Fıkh* şeklinde de adlandırıldığını belirterek eserin henüz yazma halinde olduğunu ve nüshanın Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 3721’de kayıtlı olduğunu ifade etmektedir (Çağrırcı, 2012, XXXVII/263). Tuncay Başoğlu ise bu iki eserin birbirinden farklı olduğunu ve karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir (Başoğlu, 2014, s.142). *Tehzîbu’n-Nüket* adlı eserin elimize ulaşmadığı düşünüldüğünden iki farklı adla kayıt altına alınan eserlerin arasındaki ilişkiyi tam olarak tespit etmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Ancak Ebû Zunejd’in verdiği liste açısından düşünüldüğünde en azından elimizde nüshası mevcut olan *en-Nüket fi’l-Mesâili’l-Hilâfiyye fi’l-Fıkh* adlı eserin müstakil olarak zikredilmesi gerekmektedir.

Ebû Zunejd’in bir başka hatası, Urmevî’nin eserleri arasında zikrettiği *er-Resâil fi’l-İlmi’l-Cedel* adlı kitap hakkındadır. Muhakkik, bu eserin sadece Kâtip Çelebi tarafından zikredildiğini belirtmektedir (Ebû Zunejd, 1988, I/60).³ Urmevî’nin eserleri hakkında bilgi veren çağdaş araştırmalarda da tekrarlanan (Akkanat, 2006, III/18; Başoğlu, 2014, s.142; Köroğlu, 2009, s.91) bu bilginin yanlış olduğu düşünülmektedir. Zira hilâf alanında yaptığı saygın çalışmalarla bilinen Şükrü Özen, Urmevî’nin çağdaşı olan Burhâneddîn en-Nesefî’nin (ö.687/1289) *Menşeu’n-Nazar* adlı hilâf eserini konu ettiği makalesinde İbnu’l-Ekfânî’den (ö.749/1348) nakille Urmevî’nin *el-*

¹ Hilâf ilmi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Özen, Ş. (1998). Hilâf. (XVII/527-538). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

² Urmevî’nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Marlow, L. (2010). A Thirteenth-Century Scholar in the Eastern Mediterranean: Sirâj al-Dîn Urmavî, Jurist, Logician, Diplomat *Al-Masâq*, 22:3, ss.279-313; Kaya, M. C. (2012). Bir “Filozof” Olarak Sirâceddîn el-Urmevî (ö.682/1283): *Letâifu’l-hikme* Bağlamında Bir Tahlil Denemesi *Dîvân*, Cilt: 17, Sayı: 33 (2012/2), ss.4-12.

³ Kâtip Çelebi’nin verdiği bilgi için bakınız: Kâtip Çelebi (ö.1067/1657). (1941). *Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn*, Ankara: Maarif Vekaleti, I/902.

Vesâil ilâ Tahkîki'd-Delâil adlı eserini dile getirmektedir. Buna göre İbnu'l-Ekfânî, Urmevî'nin *Vesâil* adlı eserinin cedel alanında 'Amîdî (ö.615/1218) ekolüne göre yazılan eserler arasında olduğunu belirtmektedir (Özen, 1999, s.175). Özen'in tespitlerine göre İbnu'l-Ekfânî dışında Taşköprülüzâde (ö.968/1561) ve Tehânevî (ö.1158/1745) tarafından da zikredilen⁴ Urmevî'nin *Vesâil* adlı eseri, görebildiğimiz kadarıyla Urmevî'nin eserlerini konu edinen çağdaş araştırmalarda dile getirilmemektedir. Kanaatimizce Kâtip Çelebi ve çağdaş araştırmacılar tarafından *er-Resâil fi İlmi'l-Cedel* adıyla zikredilen eser *el-Vesâil ilâ Tahkîki'd-Delâil* olmalıdır. İlginçtir *el-Vesâil ilâ Tahkîki'd-Delâil* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2304'te kayıtlı olan eser de Ebû Hâmid el-Gazâlî'ye (ö.505/1111) nispet edilmiştir.⁵ Halbuki *Vesâil*'in yazma halindeki nüshasında Gazâlî'ye aidiyetten bahsedilmemektedir.⁶ Eserin *el-Vesâil ilâ Tahkîki'd-Delâil* şeklinde adlandırıldığı açıkça belirtildiğine göre (Urmevî, *el-Vesâil*, 1b) bu eser, İbnu'l-Ekfânî ve diğer bilim tarihçilerinin bahsettiği Urmevî'ye ait kitap olmalıdır.

Urmevî'nin, *En-Nüket Bağlamında Hilâf Metodu*

Urmevî'nin, *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye fi'l-Fıkh* adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya/3721'de kayıtlı mecmuanın içinde yer almaktadır.⁷ Yazar ve eser adlarında yanlışlık yapılmadığı düşünülecek olursa Türkiye yazma eser kütüphanelerinde *Nüket*'in yer aldığı mevcut tek nüsha budur. Mecmuanın girişinde, içeriğinde bulunan eserler hakkında düşünülen notlarda üçüncü sırada şu kayıt yer almaktadır: “*Nüketu'l-Hilâf li'l-Urmevî*”.⁸ *Nüket*, mecmuanın 112a-131a sayfaları arasında bulunmaktadır. Eserin başında ise besmeleden sonra şu kayıt düşülmüştür: “*Nüket fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye li Mevlânâ Kâdı'l-Kudât Sirâcu'l-Mille ve'd-Dîn el-Urmevî*” (Urmevî, *en-Nüket*, 112a). Eserde içerik hakkında bilgi veren herhangi bir mukaddimeye yer verilmemiş, “mesele” başlığı altında ihtilaf edilen konulara doğrudan geçilmiştir. Toplamda beş konu incelenmiştir: (1) Bayram ve teşrîk günlerinde oruç tutmayı adamanın (*nezr*) geçerliliği (*sıhhat*) (Urmevî, *en-Nüket*, 112a) (2) Nafîle orucun bozulması halinde kaza edilmesinin gerekliliği (*lüzûm*) (Urmevî, *en-Nüket*, 115b) (3) Ramazan orucuna gündüz vakti niyet etmenin geçerliliği (*sıhhat*) (Urmevî, *en-Nüket*, 120b) (4) Alım-satım akdinde, müşterinin muhayyerlik şartı⁹ öne sürmesi hâlinde akde konu olan malın mülkiyetinin müşteriye intikali¹⁰

⁴ Tehânevî, Urmevî'nin *Vesâil* adlı kitabının cedel alanında orta genişlikteki eserlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Tehânevî, M. (ö.1158/1745) (1996). *Mevsûatu Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*. Beyrût: Mektebetu Lübnân en-Nâşirûn, I/554. İbnu'l-Ekfânî'nin *İrşâdu'l-Kâsîd*; Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-Sa'âde* isimli eserlerinin ulaşabildiğimiz neşirlerinde de *Vesâil* adlı eser sehven *Resâil* şeklinde yazılmıştır. Bkz: İbnu'l-Ekfânî, M. (ö.749/1348) (1998). *İrşâdu'l-Kâsîd ilâ Esne'l-Mekâsîd*. Beyrût: Mektebetu Lübnân en-Nâşirûn, s.58; Taşköprülüzâde, A. (ö.968/1561) (1985). *Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Siyâde fi Mevdû'âti'l-'Ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I/282.

⁵ Bu eser Kâtip Çelebi tarafından Gazâlî'ye nispet edilmiştir. Bkz: Kâtip Çelebi, (1941), II/2007.

⁶ Gazâlî'nin eserleri hakkında yaptığı geniş çalışmasında Abdurrahman el-Bedevî de Gazâlî'ye böyle bir eser nispet etmemektedir. Şöyle ki *el-Vesâil* adıyla kaydettiği bir ismin, Gazâlî'nin *Minhâcu'l-'Âbidîn* adlı eserinin girişinde ona ait bir kitap olarak sunulduğundan bahsetmektedir; ancak Bedevî bu aidiyeti tespit edemediğinden *Vesâil*'e Gazâlî'nin kitapları arasında yer vermemiştir. Bkz: Bedevî, A. (1977). *Müellefâtü'l-Gazâlî*. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, s.460.

⁷ Mecmuanın içindeki diğer eserleri kısaca belirtecek olursak Nahcevanî (ö.?), *Ecvibe*; Sivâsî (ö.716?), *'Umdetu'l-Fuhûl*; Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210), *Mübâhasât*; Yazarı belli olmayan, *Risâle fi'l-Kelâm*; Yazarı belli olmayan, *Kitâbu'n-Nuhâb*; Secâvendî (ö.560/1165), *Menâzilu'l-Kur'ân*; Yazarı belli olmayan, *Zubdetu'l-'Adl*. Bu eserlerden ilk ikisi tıp; üçüncüsü tartışma; dördüncüsü kelam; beşincisi feraiz; altıncısı kiraat ve yedincisi ahlak alanındadır.

⁸ Süleymaniye Ktp, Ayasofya/3721, 1a.

⁹ Muhayyerlik şartı (*hiyâru's-şart*), akde taraf olanlardan birisinin ya da her ikisinin akit yapıldıktan sonra belli bir süre içinde akdi feshetme hakkını ileri sürmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnu'l-Humâm, K. (ö.861/1457) (2003). *Fethu'l-Kadîr 'ale'l-Hidâye*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VI/276; Şîrâzî, E. (ö.476/1083) (2001). *el-Mühezzeb fi'l-Fıkhü'l-İmâmi's-Şâfi'î*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, III/13.

¹⁰ İslam hukukçuları akitte muhayyerlik şartının öne sürülmesinin akdin tamamlanmasına engel olduğunu düşündüklerinden, muhayyerlik süresince akde konu olan malın mülkiyetinin kime ait olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları mülkiyetin bayie; bazıları ise müşteriye ait olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz:

(Urmevî, *en-Nüket*, 125a) (5) Mu‘âvada¹¹ akitlerinde meclis muhayyerliği¹² hakkının varlığı (Urmevî, *en-Nüket*, 129a).

Öncelikle eserde konuların işlenişindeki yöntemle bakılacak olursa Urmevî'nin, ele aldığı beş meseleyi kendi içinde dört başlık hâlinde incelediği söylenebilir. Birinci olarak müellif, kendi mezhebi açısından söz konusu meseledeki görüşünü dile getirmektedir. Örneğin ilk meseleye şöyle başlamaktadır: “Bayram günü ve teşriik günlerinde oruç tutmayı adamak geçerli (*sahîh*) değildir.” (Urmevî, *en-Nüket*, 112a) Görüşünü dile getirdikten sonra Ebû Hanîfe'nin buna muhalif olduğunu belirtmekte ve ikinci başlık olarak kendi delillerini “*lenâ*” ifadesi ile zikretmektedir (Urmevî, *en-Nüket*, 112a). Üçüncü başlıkta “*fe in kile*” ifadesi yer almakta ve müellif bu başlık altında hasmın itirazlarını aktarmaktadır (Urmevî, *en-Nüket*, 112a-113a). Dördüncü ve son başlıkta ise “*fe l-cevâb*” ifadesini kullanarak hasmın itirazlarına cevap vermektedir (Urmevî, *en-Nüket*, 113a-115b). Bu dörtlü başlıklandırma, beş meselenin tamamında mevcuttur. Farazi olarak müellifin, bir münazara meclisi tesis ettiği düşünülecek olursa bahsedilen bu dört başlık sırasıyla şöyle nitelendirilebilir: (1) İddia (2) İspat (3) İtiraz (4) Cevap. “İddia” tek cümleden oluştuğu için içerikteki yöntem açısından değerlendirmeye konu edilmeyecektir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sırasıyla Urmevî'nin “ispat” yöntemi, “itiraz” ve “cevap” yöntemi ele alınacaktır.

Urmevî'nin “İspat” Yöntemi

Urmevî'nin ispat yöntemindeki en belirgin husus, nass'a doğrudan müracaatın olmamasıdır. Bilindiği gibi fıkıh usûlü ilminde şer'î deliller sıralanırken öncelikle Kitâb ve Sünnet'e yer verilmektedir. İslam hukukçuları, furû kitaplarında da kendi görüşlerini temellendirirken öncelikle konu hakkındaki ayet veya hadislere dayanmaktadırlar. Hatta tıpkı Urmevî'nin kullandığı ifade ile “*lenâ*” lafzını kullanmak ve ardından destekleyici bir ayet veya hadise yer vermek yerleşik bir yöntem olmuştur. Bir hilâf metni olarak *Nüket*'te ise “*lenâ*” ifadesini hiçbir meselede ayet veya hadis takip etmemektedir. Urmevî, ele aldığı ilk dört meselede hasmın iddiasının *telâzum* yoluyla ortaya çıkardığı sonucu öncelikle dile getirmekte (Urmevî, *en-Nüket*, 112a, 115b, 121a, 125a) ve bu sonucun *tenâkuz*, *tenâfi*, *icmâ'a aykırılık* gibi durumları meydana getirmesi nedeniyle geçersiz olacağını ifade etmektedir. Bu yöntemde bilhassa *telâzum* ilişkisinin sıklıkla gündeme getirilmesi dikkat çekicidir. Tabiri caizse hasım, kendi iddiasının sonuçları ile yargılanmaktadır. Müellif beşinci meselede ise yine *telâzum* ilişkisi kurmakta ama bu sefer hasmın değil kendi iddiasının üzerinden akıl yürütmektedir. İspata şöyle başlamaktadır: “Meclis muhayyerliğinin sabit olmasını gerektiren şey (*melzûm*) tahakkuk ettiğine göre meclis muhayyerliği de tahakkuk etmiş demektir.” (Urmevî, *en-Nüket*, 129a) Dikkat edilecek olursa burada da *lâzım-melzûm* ilişkisi açıkça dile getirilmektedir. Urmevî'nin bütün meselelerde *lâzım-melzûm* ilişkisini aktif şekilde kullanması, benimsediği hilâf metodunun bir özelliği olarak görülebilir. Bu metod, salt fikhî delillere odaklanmaktan çok, bütün ilimlerde kullanılabilir aklı çıkarımlara dayanmaktadır. Hilâf ilmi tarihinde ‘Amîdî metodu olarak bilinen bu metodun, öne çıkan metinlerinden biri olan ve *en-Nüket*'e nazaran hilâf ilminin teorik çerçevesiyle daha fazla ilgilenen Burhânuddîn en-Nesefî'nin *el-Fusûl*'ünde *telâzum* ilişkisinin özel bir fasıl olarak ele alınması (Pehlivan ve Ceylan, 2015, ss.44-46) manidardır. Urmevî'nin *en-Nüket*'te yaptığını,

Şîrâzî, (2001), III/21; Kâsânî, E. (ö.587/1191) (2003). *Bedâi' u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VII/285.

¹¹ Mu‘âvada, akde taraf olanların karşılıklı bedel değişiminde bulunmaları anlamına gelmektedir. Zıttı olan teberru' ise taraflardan birinin, karşılık almaksızın temlikte bulunmasıdır. Alım-satım akdi bir tür mu‘âvada iken, hibe akdi ise teberru' akitlerine örnektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Karâfî, Ş. (ö.684/1285) (1994). *ez-Zehîra*, Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, VI/241, 243.

¹² Meclis muhayyerliği, akde taraf olanların akit meclisinden ayrılmadıkları sürece akdi feshetme haklarını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kâsânî, (2003), VII/190.

dönemin hilâf tartışmalarına hâkim olan usulün uygulaması olarak değerlendirebileceğimizi düşünüyoruz.¹³

en-Nüket'te *nass*'a doğrudan müracaatın olmaması açısından birinci ve ikinci meseleler örnek verilebilir. Birinci meselede Urmevî, hasmın iddiasının gerektirdiği bir sonucun (ki bu sonuç, Urmevî'nin ıstılâhâtında lâzım olarak adlandırılmaktadır), *tenâkuza* yol açtığını *nass* üzerinden göstermektedir (Urmevî, *en-Nüket*, 112a). Başka bir tabirle Urmevî hasmın iddiasını, doğrudan *nass*'a aykırı olmakla itham etmeyip, iddianın kabulü hâlinde ortaya çıkan sonucun neden bir *tenâkuza* yol açtığını *nass* üzerinden temellendirmektedir. İkinci meselede de benzer şekilde hasmın iddiasının *tenâfi*'ye¹⁴ yol açtığını *nass* ile temellendirmektedir (Urmevî, *en-Nüket*, 116a).

Urmevî'nin ispat yönteminde bütün meselelerde ortak olarak müracaat ettiği bir diğer dikkat çekici husus *icmâ'a aykırılık* iddiasıdır (Urmevî, *en-Nüket*, 112a, 115b, 121a, 125a, 129a). Müellif, yine hasmın iddiasının gerektirdiği sonuçlardan birisinin *icmâ* ile kabul edilen bir hususa aykırı olduğunu ortaya koymaktadır. Diyebiliriz ki Urmevî'nin *icmâ'a* müracaatı, *nass*'lara müracaatından daha fazladır. Bunu iki açıdan değerlendirebiliriz: (1) *İcmâ'*, esasında *nass*'lardan elde edilen bilginin kesinliğini sağladığından, farklı yorumlara konu olabilecek bir ayetin ya da sübutu hakkında tartışmalara yol açan hadisın kullanımından daha etkilidir. (2) *İcmâ'*, kelime olarak ihtilaf'ın zıddı olduğundan hilaf esnasında hasmın iddiasının *icmâ'a* aykırılığının dile getirilmesi, bu iddianın tabiri caizse "herkesin kabul ettiği şey" ile çeliştiğinin söylenmesi anlamına gelmektedir ki bunun etkisi de oldukça fazladır.

Urmevî'nin "İtiraz" ve "Cevap" Yöntemi

Urmevî eserin müellifi olduğundan aslında kendisi, ispatı yapan konumundadır. Burada itirazlar, hasmın söylemesi mümkün olan şeyler bağlamında "*fe in kîle*" ifadesi ile dile getirilmektedir. Muhtemel itirazları seçip metne yerleştiren Urmevî olduğundan itiraz yöntemi de müellife nispet edilmektedir.

Urmevî'nin kullandığı başlıca iki itiraz yöntemi bulunmaktadır: (1) *Men'* (2) *Mu'âraza*.¹⁵ Her ne kadar müellif bu kavramları tanımlamasa da kavramları kullanma şekli onları mahiyetini anlamak mümkündür. Urmevî *men'* kavramını, müddeinin öncüllerinden herhangi birini kabul etmemek anlamında kullanmaktadır. Örneğin ilk meselede ispat sadedinde müddei, hasmın iddiasının iki ayrı sonuçtan birini zorunlu olarak gerektirdiğini belirterek bu sonuçların *tenâkuza* ya da *icmâ'a* aykırılığa yol açacağını ifade etmektedir. Hasım, müddeinin "iki ayrı sonuçtan birini zorunlu olarak gerektireceği" iddiasını kabul etmediğini şöyle ifade etmektedir: "[bu ikili ayrıma dair] inhisar kabul edilemez (*memnû*)."¹⁶ (Urmevî, *en-Nüket*, 112a) Dikkat edileceği üzere Urmevî bizzat *men'* kavramını kullanmaktadır. Hasımın, müddeinin öncüllerinden herhangi birini kabul etmemesi anlamında sıklıkla "*lâ nusellim*" ifadesi metinde yer almaktadır (Urmevî, *en-Nüket*, 112b, 114a, 114b, 125b).

¹³ Urmevî'nin hilaf alanındaki bir diğer eseri *el-Vesâil* ise tıpkı Nesefî'nin *Fusûl*'ünde olduğu gibi tartışmanın teorik çerçevesi ile ilgilidir. Urmevî, bu eserin girişinde kitabını bir mukaddime ve dört ana bölüme ayırdığını ifade etmekte ve bu bölümlerde sırasıyla şu konuları ele alacağını bildirmektedir: (1) Mukaddime (öncül) davası ve buna delil getirme (2) Mukaddime'ye mu'âraza ve buna verilecek cevap (3) Hüküm davası ve buna delil getirme (4) Hüküm'e (sonuç) mu'âraza ve buna verilecek cevap. Bkz: Urmevî, *el-Vesâil ilâ Tahkiki'd-Delâil*, Süleymaniye Ktp, Şehid Ali Paşa/2304, 1b-2a. Bu bakımdan Urmevî'nin *en-Nüket*'teki uygulamasının teorisini *el-Vesâil*'de görmek mümkündür.

¹⁴ Nesefî, tıpkı *telâzum* kavramında olduğu gibi *tenâfi* kavramını da özel bir başlık altında incelemiştir. Bkz: Pehlivan ve Ceylan, (2015), ss.47, 48.

¹⁵ Şükrü Özen'in verdiği bilgiye göre Şemseddîn el-İsfehânî (ö.688/1289), *el-Kavâ'idu'l-Kulliyye* adlı eserinde Buhara ekolü ve muhakkiklerin tamamına göre tartışmadaki makbul soruların *men'* ve *mu'âraza* olduğunu belirtmektedir. Özen, (1998), s.531. "Muhakkik" kavramının Fahreddîn Râzî ekolü için kullanıldığını düşünecek olursak bu ekole mensup âlimlerin önde gelenlerinden olan Urmevî'nin hilaf kitabındaki bu yöntemi, İsfehânî'nin değerlendirmesini doğrular niteliktedir. Muhakkik ve tahkik kavramı için bkz: Başoğlu, (2014), ss.20, 21.

Urmevî, hasmın dilinden, ispat sadedinde dile getirilen öncüllere itiraz ettikten sonra ikinci itiraz yöntemini, yani *mu'ârazayı* kullanmaktadır. Müellifin kullandığı şekliyle *mu'âraza*, müddeinin öncülleriyle ilgilenmeksizin iddia edilen hükmün nass ya da *ma'kûl*¹⁶ ile çatıştığını göstermektedir. Beş meseleden dördünde, itirazın son hamlesi olarak Urmevî açıkça *mu'ârazayı* dile getirmektedir.¹⁷ Sadece dördüncü meseledeki itirazda *mu'âraza* kavramı kullanılmadan şu ifadeler yer verilmiştir: “Diyelim ki zikrettikleriniz mülkiyetin müşteriye intikal ettiğine delâlet etmiş olsun, yine de bizim lehimize sizin iddianızı reddeden hususlar bulunmaktadır.” (Urmevî, *en-Nüket*, 126a) Burada itirazın *mu'âraza* olduğunu gösteren şey, hasmın “diyelim ki” ile başlayan cümlesinde müddeinin öncüllerini kabul ettiğini varsaymasıdır. Müellifin kullanımında *mu'âraza*, tabiri caizse öncülle değil sonuçla ilgilendiğinden bu itirazın da *mu'âraza* olması uygundur.

Urmevî, hasmın itirazlarına cevap verirken yine *men'* ve *mu'âraza* itirazlarını sırasıyla ele almaktadır. *Men'* bağlamında ya öncül hakkında daha detaylı bilgi vererek doğruluğunu savunmakta (Urmevî, *en-Nüket*, 113a, 113b, 114a) ya da hasmın *men'* esnasında dile getirdiği yeni iddianın da *telâzum* ilişkisi açısından geçersizliğini ortaya koymaktadır (Urmevî, *en-Nüket*, 113b). *Mu'âraza* iddiasında ise ya *mu'âriz* olan nass'ın, itiraz edilen meseleyi kapsamadığını belirterek cevap vermekte (Urmevî, *en-Nüket*, 114b, 119a) ya da *mu'âriz* olan kıyasların iddia edilen mesele ile aralarındaki farktan ötürü geçersizliğini belirtmektedir (Urmevî, *en-Nüket*, 115b, 120a).

¹⁶ Burada *ma'kûl* kavramı kıyas anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh usulü literatüründe de *ma'kûlün* kıyas anlamındaki kullanımını oldukça yaygındır. Fahreddîn Râzî ekolünden Âmidî'nin, şer'î delillerin mahiyetini anlatırken sarf ettiği şu sözleri bu açıdan manidardır: “Kıyâs ve istidlâl'in özü, nass veya icmâ'da var olanın *ma'kûlüne* sarılmaktan ibarettir.” Bkz: Âmidî, S. (ö.631/1233) (2005). *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I/136.

¹⁷ Bazı küçük farklarla hepsinde şu ifade yer almaktadır: “[Öncüllerinize yaptığımız tüm bu itirazlardan] sonra, zikrettikleriniz nass veya *ma'kûle* *mu'ârizdir*.” Bkz: Urmevî, *en-Nüket*, 113a, 117a, 122a, 130a.

Sonuç

Urmevî'nin hilâf alanında elimize ulaşan tek eseri olan *en-Nüket* bağlamında yapılan bu çalışmanın sonuçları olarak şunlar sıralanabilir: (1) *en-Nüket*'in, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin aynı adla kaleme aldığı hilâf eserinin ihtisarı olduğu kanaatine varılmamıştır. Zira Şîrâzî'nin eseri, Urmevî'ye nazaran oldukça iptidai düzeyde kalmaktadır.¹⁸ Urmevî, gerek hilaf metodu gerek içeriği açısından müstakil bir eser kaleme almıştır. (2) Urmevî, *en-Nüket* adlı eserinde hilaf ilminin teknik terimlerini yoğun olarak kullanmasına rağmen bu terimlerin tanımlarına yer vermemiştir. Bu nedenle eser, hilaf ilminin teorisini değil uygulamasını ortaya koyan bir çalışma olarak görülmelidir. (3) Hilâf ilminin tarihsel süreci açısından değerlendirildiğinde Urmevî'nin, 'Amîdî metodunu takip ettiği söylenebilir. Zira Urmevî'nin *en-Nüket*'te kullandığı delillerin çoğu, sırf İslam hukuku ilmine mahsus delillerden olmayıp bütün ilimler için geçerli olan mantıkî delillerdendir. (4) Urmevî'nin hilâf ilmindeki metodunun teorik çerçevede daha mükemmel şekilde belirlenebilmesi için yine onun *el-Vesâil* adlı, münazara ilminin kurallarını konu edinen eserine müracaat edilmelidir. Böylelikle hilaf ilminin teori ve pratiği Urmevî özelinde ortaya çıkarılmış olacaktır.

---

¹⁸ Şîrâzî'nin *en-Nüket* adlı eseri ile Urmevî mukayesesi için "nafile orucun, ifsadı halinde tamamlanması" ile ilgili bölüme bakılabilir: Şîrâzî, E. (ö.476/1083) (1425). *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Muhtelefi fihâ Beyne'sh-Şâfi'i ve Ebî Hanîfe*, Tahkik: İmân bnt. Sa'd 'Abdullah et-Tuveyrîkî (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, ss.422-424; Urmevî, *en-Nüket*, 115b-120b.

Kaynakça

- Akkanat, H. (2006). *Kadı Siraceddin el-Ürmevi ve Metâliu'l-Envâr (Tahkik, Çeviri, İnceleme)* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Âmidî, S. (ö.631/1233) (2005). *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Başoğlu, T. (2014). *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Bedevî, A. (1977). *Müellefâtü'l-Gazâlî*. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât.
- Çağrıçı, M. (2012). Sirâceddin el-Urmevî. (XXXVII/262-264). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ebû Zunejd, A. A. (1988). *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl* (Muhakkikin girişi). Beyrût: Muessesetu'r-Risâle.
- İbnu'l-Ekfânî, M. (ö.749/1348) (1998). *İrşâdu'l-Kâsîd ilâ Esne'l-Mekâsîd*. Beyrût: Mektebetu Lubnân en-Nâşîrûn.
- İbnu'l-Humâm, K. (ö.861/1457) (2003). *Fethu'l-Kadîr 'ale'l-Hidâye*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Karâfî, Ş. (ö.684/1285) (1994). *ez-Zehîra*, Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Kâsânî, E. (ö.587/1191) (2003). *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kâtib Çelebi (ö.1067/1657). (1941). *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Ankara: Maarif Vekaleti.
- Kaya, M. C. (2012). Bir “Filozof” Olarak Sirâceddin el-Urmevî (ö.682/1283): *Letâifu'l-hikme* Bağlamında Bir Tahlil Denemesi *Dîvân*, Cilt: 17, Sayı: 33 (2012/2), ss.4-12.
- Köroğlu, B. (2009). Risâletün fi'l-Farki Beyne Nev'ayi'l-İlmi'l-İlâhî ve'l-Kelâm”(Muhakkikin girişi) *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 36/1.
- Marlow, L. (2010). A Thirteenth-Century Scholar in the Eastern Mediterranean: Sirâj al-Dîn Urmavî, Jurist, Logician, Diplomat *Al-Masâq*, 22:3, ss.279-313.
- Özen, Ş. (1998). Hilâf. (XVII/527-538). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özen, Ş. (1999). İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşeu'n-Nazar *Makâlât*, Sayı: 2, ss.171-198.
- Pehlivan, N. ve Ceylan, H. E. (2015). Adâbu'l-Bahs Devrimine Doğru Son Evrim: Burhânuddîn en-Nesefî'nin el-Fusûl'ü *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56/2, ss.1-75.
- Şîrâzî, E. (ö.476/1083) (2001). *el-Mühezzeb fi'l-Fıkhî'l-İmâmî's-Şâfi'î*. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem.
- Şîrâzî, E. (ö.476/1083) (1425). *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Muhtelefi fihâ Beyne's-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe*, Tahkik: İmân bnt. Sa'd 'Abdullah et-Tuveyrîkî (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke: Câmi'atu Umî'l-Kurâ.
- Tehânevî, M. (ö.1158/1745) (1996). *Mevsûatu Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*. Beyrût: Mektebetu Lübnân en-Nâşîrûn.

Taşköprüzâde, A. (ö.968/1561) (1985). *Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-'Ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Urmevî, S. (ö.683/1283). *el-Vesâil ilâ Tahkiki'd-Delâil*. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 2304, vr.1-45.

Urmevî, S. (ö.682/1283). *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye fi'l-Fıkh*. Süleymaniye Ktp, Ayasofya, no: 3721, vr.112-131.

EXTENDED SUMMARY

The thirteenth century is very important in terms of fuqaha's disputation (Hilâf) in the history of Islamic thought. Hilâf books which we have seen in the Islamic literature from the earliest times have already reached a technical language in this century. This technical language is heavily influenced by logic. Sirâc al-Dîn al-Urmawî al-Shafî'î (d.683 / 1283), one of the most prominent Muslim logicians of the 13th century, wrote two important books in Hilâf: *al-Nukat* and *al-Wasâil*. In this work we will try to evaluate Urmawî's method of Hilâf in the context of *al-Nukat*.

It is known that there are two main methods in Hilaf science: Bazdawî (11th century) method and 'Amîdî (13th century) method. While the Bazdawî method has systematized the disputation with the instruments of Fiqh; the 'Amîdî method' has developed the techniques of Hilâf to be used not only in Fiqh but also in other fields. This development in Hilâf can be read along with the logic. Ghazâlî, if we would say it in terms of the Usûl al-Fiqh, made the logic prolegomena and then the concepts of logic used more intensively in this field. The most obvious thing that appears in Urmawî's work, *al-Nukat*, is that the concepts of logic have been used intensively.

al-Nukat, which is currently found in our manuscript libraries, contains five controversial issues between Imam Shafi'i and Imam Abu Hanifa. Three of these issues are about fasting, two about sales contracts. Urmawî, at the beginning of each issue, expresses his view on the subject, then justifies his opinion. After that he expresses objections that can be directed by the Hanefi denomination and then answers these objections.

It is the main feature that Urmawî refers to the necessity (talâzum) between the concepts and the propositions. Urmawî does not directly express "your opinion is contrary to the nass" as a method which is often used in Hilaf books. The direct use of talâzum is indicative of the logical evolution of the method of Hilâf. Urmawî's use of the icmâ is also remarkable. Because he directly describes his opponent's view as contrary to the icma instead of nass. Urmawî, except these two, uses the most men' and mu'ârada as methods.